

ЧАСТИТЕ НА РЕЧТА В КОНТЕКСТА НА АНТИЧНОТО РИМСКО ГРАМАТИЧЕСКО ЗНАНИЕ

Ценка Давидкова

Темата за частите на речта в античните и в модерните езици се разработва през годините от много изследователи¹, но обръщането към нея и днес е актуално, дори само поради факта, че в съвременната наука тази проблематика е дискуссионна – спори се както за подбора на критериите, според които се диференцират, така и за техния брой. Частите на речта присъстват в различните нива на езика и в речта (текста). Това вероятно е една от причините и античните граматисти да ги класифицират по различни критерии: морфолого-синтактични, семантико-ономасиологични и лексико-граматични.

Тематиката на настоящия доклад се отнася към историята на античното езикознание, което изисква хронологично проследяване на развитието на знанието за езика и предопределя акцентите на изложението: наблюдение върху подбрани съчинения на римски автори (Варон II–I в. пр. Хр., Палемон I в. и Донат IV в.), отразяващи основополагащи за античното езикознание схващания, и изследване на употребения терминологичен инструментариум.

Като самостоятелна наука в Рим граматиката възниква в средата на II в. пр. Хр. във връзка с издаването и коментирането на множеството стари текстове с художествен, юридически, исторически и религиозен характер. Работата върху тях и развитието на появилата се още през III в. пр. Хр. литература създават необходимост от изработване на основни езикови норми на литературния латински език. Това обяснява и интереса на отделни представители на римското общество през този период към постигнатото от гърците. Значително влияние върху формирането на римското граматическо знание оказва както запознаването с гръцката наука, култура, литература, риторика и философия, така също и стремежът за постигане на добро владеене на гръцкия език. Самите римляни посочват 168 г. пр. Хр. като година, в която се поставя началото

на римската граматическа наука с беседите на пристигналия по това време в Рим теоретик от Пергамската школа – Кратет Малоски, който според Светоний пръв донесъл в града *studium grammaticae*².

В лекциите си Кратет представя актуалните наблюдения на гръцките философи и грамматици върху езика и свързаните с тях лингвистични проблеми, отстоявайки възгледите на представителите на пергамската школа. Така в Рим се пренасят от елинистическа Гърция дискусиите за аномалията и аналогията (в духа на споровете, които се водят между Пергам и Александрия), а също и много други наблюдения върху езикови явления. Влиянието на двете гръцки филологически школи съпътства развитието на римското граматическо знание: в началото – с превес на пергамската школа, а по-късно – на александрийската (Кобов 1966).

В понятието “*grammatica*” римляните, също като гърците, включват фонетика, ортография, морфология, синтаксис, етимология, лексикография, стилистика, метрика, история на литературата и литературна критика. Впрочем гръцкото ἡ γραμματική, означаващо през класическия период “умение да се чете и пише” (ἐπιστήμη τοῦ γράψαι καὶ ἀναγνώσαι), през елинизма в александрийската епоха променя своето значение (Кобов 1966).

Обект и предмет на граматиката според филолога от александрийската школа Дионисий Тракийски е “ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων” (основаното на опита знание за това, което най-често се употребява и от поетите, и от писателите)³ (*Dionysii Thracis ars grammatica*). Формулираните от старогръцкия филолог задачи свидетелстват за помощната ѝ роля при тълкуването на литературните текстове чрез изследване на литературния език в поезията и в художествената проза. От предговора (προλεγόμενα) на граматиката (τῆς τέχνης) се вижда, че александрийските учени различават шест нейни части (μέρη): първа – ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν (придобито чрез упражнение четене (на глас) според надредните знаци и метриката); втора – ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους (тълкуване според съществуващите поетически обрати); трета – γλωσσῶν τε καὶ ἰστοριῶν πρόχειρος ἀλόδοσις (предлагане на обяснение и за непознатите думи и за сюжета); четвърта – ἐτυμολογίας εὔρεσις (откриване на етимологията); пета – ἀναλογίας ἐκλογισμὸς (изброяване на формите по

аналогия); и шеста – κρίσις ποιημάτων (оценка на творбите). Сред изброените шест части не е отредено място на въпроса за частите на речта и присъщите им признаци (загатване се прави само при петата), но текстът на Дионисиевата граматика, която по-късно се нарича от схоластите поради съдържанието си “Περὶ τῶν τοῦ λόγου μερῶν” (За частите на речта), свидетелства за тяхното присъствие.

За първите учебници по граматика на латинския език, съставени по образец на стоическите пергамски компендиуми, може да се каже, че имат триделна структура (Warwick 1957). Първата съдържа определение на граматиката и елементите на езика: звук, сричка, дума, изречение. Втората представя частите на речта, а третата обяснява достойнствата и недостатъците на речта. Следователно, независимо на коя от двете гръцки филологически школи подражават римските автори, въпросът за частите на речта и техните *accidentia* (случайни признаци) намира своето място в изследователските и дидактичните граматически трактати.

На границата между II и I в. пр.Хр. съществен принос за развитието на езикознанието в Рим имат с дейността си известните граматичари: Луций Елий Стълон Преконин с трактата “De proloquiis” (За изреченията), вероятно първо изследване по въпросите на латинския синтаксис; Аврелий Опил с лингвистичния труд “Musarum libri” (Музи), посветен на тълкуването на остарели и неясни думи; Стаберий Ерот с трактата “De proportione” (За аналозиите); Антоний Гнифон с разглеждането на въпроси за нормализацията на латинския език в съчинението “De Latino sermone” (За латинската реч); Атей Претекстат с писмата и сборника “Miscellanea” (Разни истории), който вероятно съдържа разнообразни материали по език, литература, реторика и история; и Нигидий Фигул с обширния, състоящ се от около 29 книги, труд “Commentarii grammatici” (Грамматически записки).

През същия период работи и ученикът на Елий Стълон, ученът-енциклопедист Марк Теренций Варон Реатински (116 – 27 г. пр.Хр.), привърженик и последовател на Пергамската школа и автор на многобройни научни изследвания (по някои свидетелства около 70 на брой), разположени в 620 книги. За късното антично средновековие и за Новото време неговите произведения са сред най-важните източници на сведения както за латинския език, така също и за римските древности, литература, изкуство, юриспруденция и селско стопанство.

Голям дял в творчеството на този римски учен заема езикознанието. До това заключение достига съвременната наука, съдейки по запазените около 450 фрагмента от многобройните му лингвистични трудове: *De lingua Latina*, *De sermone Latino*, *De similitudine verborum*, *De utilitate sermonis*, *De origine linguae Latinae*, *De antiquitate litterarum*, *Questiones Plautinae*, *Epitome de lingua Latina*, *Disciplinarum liber primus de grammatica*. Варон формулира детайлно учението за *Latinitas*, “хубав латински език”, представляващо подходяща база за създаване на нормативно-описателна латинска граматика. На граматиката той посвещава първата от деветте книги на енциклопедичния си труд “*Disciplinarum libri*” (Книги за науките). По езикови въпроси разсъждава и в съчиненията си по литературна история, по философия, в поетичните си произведения, дори и в трактата си “*De re rustica*” (За селското стопанство), единствено запазен напълно.

Изцяло обърнато към езиковите дадености е съчинението му “*De lingua Latina*” (За латинския език), състоящо се от 25 книги, от които до наши дни са достигнали само шест: от V до X (включително). За съдържанието на цялото произведение се съди по казаното от Варон в края на VII книга и началото на VIII, което дава основание да се направи извод, че трактатът се е състоял от три части: първа – етимологична – от II до VII книга, втора – морфологична – от VIII до XIII книга и трета – синтактична – от XV книга до края (4).

Описанието на морфологичните явления в “*De lingua Latina*” авторът прави като участник в спора между аномалистите и аналогистите със защита на едната или другата теза (а в много случаи и с компромис между двете) в зависимост от разглежданите езикови факти. Цитира често Кратег Малоски и за някои езикови явления съпоставя латински език с гръцки. Убеден в полезността от *declinatio* не само за латински, но и за другите езици (*declinatio inducta in sermones non solum latinis, sed omnium hominum utili et necessaria...*), той подчертава разликата между склоняемите (изменяемите) и несклоняемите (неизменяемите) думи (Varro, VIII). Текстът е наситен с богат емпиричен материал и показва, че терминът *declinatio* (отклонение, изменение) се употребява с три значения, от гледна точка на съвременната лингвистична терминология: “склонение”, “спрежение”, “словообразуване”⁵ и се противопоставя на *impositio* (основна, изходна форма)⁶. Така за латинския език Варон пръв

определя *impositio* (изходна форма). При името тя е *rectus casus* (*nominativus*), а при глагола – формата на лицето, което говори и сегашно време (*nam ut ... caput rectus casus, sic hic in forma est persona eius qui loquitur et tempus praesens, ut scribo, lego.*). Различава два вида *declinatio* (*declinationum genera sunt duo, voluntarium et naturale*) – *voluntarium* (произволно), където преобладава волята на отделни хора и цари аномалия (примерите показват, че става дума за словообразуването, ако се употреби съвременния термин) и *naturale* (естествено), опиращо се на всеобщо съгласие и на закона на аналогията (тук става ясно, че се визира формообразуването – склонението и спрежението). Като се обосновава на морфологични признаци авторът очертава *oratio secundum naturam* четири групи (четири части на речта). В първата група поставя тези, които имат *casus* (падежи) – *appellandi* (на назоваването = имена) *homo et Nestor*; във втората – тези, които имат *tempora* – *dicendi* или *verba* (на говоренето или глаголи) *scribo et lego*; в третата – тези, които имат и двете – *participalia* или *participia* (причастни или причастия); а в четвъртата – тези, които нямат нито едното, нито другото – *iungendi* (на свързването = съюзи) *que* и *adminiculandi* (на подпомагането = наречия) *docte et commode*. (Varro, VIII)

За *appellandi* посочва четири подразделения: *provocabula* (заменящи имената) *quis, quae, vocabula* (съществителни) *scutum, gladium, nomina* (имена) *Romulus, Remus* и *pronomina* (местоимения) *hic, haec*. За *vocabula* дава четири вида *declinationes* (изменения): *nominandi* (по назоваване) *ab equo – equile, casuale* (по падеж) *ab equo – equum, augendi* (по увеличаване) *ab albo – albius* и *minuendi* (по умаляване) *cista – cistula* (Varro, VIII). За тях отбелязва характеристики: (род) – *virile* (мъжки), *muliebre* (женски), *neutrum* (среден); (число) – *singularis* (единствено), *multitudo* (множествено); и *casus* (падеж). Диференцира падежите на *casus rectus – nominativus* (номинатив) и на *casus obliqui – interrogandi* и *patricus* (на запитването и родителен = *genetivus*), *dandi* (на даването = *dativus*), *accusandi* (на обвиняването = *accusativus*), *vocandi* (на повикването = *vocativus*). Доказва с много примери наличието на характерен само за латинския език падеж – *sextus, Latinus* (шести, латински = *ablativus*) и подчертава ролята му при различаването на имената за определяне на типа на склонение: А, Е, I, О, U⁷.

Глаголите имат шест species (признака) declinatum (на промяната на формите): temporalis (времеви) – *legebam, gemebam; lego, gemo*; personarum (на лицата) – *sero, meto; seris, metis*; rogandi (на питането) – *scribone, legone? Scribisne, legisne?*; respondendi (на отговарянето) – *tingo, pingo; tingis, pingis*; optandi (на желанието) – *dicerem, facerem; dicam, faciam*; и imperandi (на заповядването) – *cape, rape; capito, rapito*. (X) Посочва три времена: tempora adsignificant – praeteritum, praesens, futurum и възможността за определяне на типа на спрежение на глагола по окончанието във втората им форма (второ лице, единствено число, сегашно време) (in secunda forma verb[or]um temporale habeat in extrema syllaba AS an IS a<u>t ES, ad discernendas similitudines interest).

При наблюденията на случаи по аналогия и аномалия, прилагайки словообразователни критерии, Варон включва в една класификация различни части на речта: едни имат casus (падежи), нямат tempora (времена) – *docilis et facilis* (имена); други имат tempora, нямат casus – *docet, facit* (глаголи); трети имат и двете – *docens, faciens* (причастия); четвърти нямат нито едното, нито другото – *docte et facite* (наречия) (X).

Използваните в “De lingua Latina” граматически термини и многопластово представените класификации не винаги са убедителни и точни, но всички те, както и задълбочените разсъждения върху езиковите факти, свързани с declinationes (измененията) на частите на речта, са база за граматическите трудове на авторите след Варон.

Изследователите на античното римско езикознание с основание посочват последния век на Републиката като много благодатен за неговото развитие. Това е време, в което към проблемите на езика се обръщат не само много писатели, но и обществени и държавни дейци. С творчеството си Гай Луцилий, Луций Акции, Марк Тулий Цицерон, Гай Юлий Цезар, Тит Лукреций Кар, а в последните десетилетия на Републиката и първите десетилетия на Империята и граматикът Верий Флак допринасят за формиране и утвърждаване на нормите на класическия литературен латински език.

В средата на I в. филологът Квинт Ремий Палемон – I в. (10–75), обединява натрупания материал и съставя първата голяма граматика на латинския език – “Ars grammatica” (Грамматическо ръководство). Трудът не е запазен, но следващата граматическа традиция позволява да бъде реконструиран и възстановен в голяма степен. Предполага се, че

ръководството се е състояло от обичайните три раздела, присъщи на училищните граматик: първи – фонетика и правилно писане, втори – части на речта и техните акциденции и трети – достойнства и недостатъци на речта. Вторият раздел бил разработен по-детайлно и подробно. От запазеня текст може да се заключи, че Палемон ползва римската традиция (налице са *loci communes* с Варон). При описанието на частите на речта на латинския език пръв прилага системата от понятия и определения на александрийската граматическа школа като по някои въпроси следва граматиката на Дионисий Тракийски. Той е и първият граматик в античното езикознание, който диференцира междуметие (*interiectio*) като отделна част на речта (у Дионисий и другите гръцки филолози то е отнесено към наречията).

Авторът на “*Ars grammatica*” различава осем части на речта: *nomen/ vocabulum/ appellatio* (име), *pronomen* (местоимение), *verbum* (глагол), *participium* (причастие), *adverbium* (наречие), *praepositio* (предлог), *coniunctio* (съюз) и *interiectio* (междуметие). Сред запазените фрагменти се виждат дефинициите на седем от тях, липсва определението на *nomen*. Кратко са представени присъщите характеристики на всички части на речта:

– за имената – падеж (*casus*): *nominativus, genetivus, dativus, accusativus, ablativus, vocativus*; число (*numerus*): *singularis, pluralis*; род (*genus*): *masculinum, femininum, neutrum, commune*; степени на сравнение (*gradus comparationis*): *positivus, comparativus, superlativus*.

– за местоименията – тяхната определеност, неопределеност или по-малка определеност, в зависимост от наличието на признака лице – критерий, по който са отнесени към три групи: *finita ego, infinita quis, quicumque* и *minus quam finita ipse*;

– за глагола – промяната по наклонения (*modi*), времена (*tempora*): *praesens, futurum / promissivum, praeteritum*; лица (*personae*), числа; с класификацията на групи по признака залог: *verba activa, passiva, neutra, communia, deponentia*;

– за причастията – приемането на част от името – падежи (*partem nominis – casus*), число (*numerus*), род (*genus*) и на част от глагола – времена (*partemque verbi – tempora*), залог;

– за наречията – прибавянето им към глагола и ролята им за допълване и изясняване на значението му;

– за предлозите – употребата им с падежите Accusativus и Ablativus;

– за съюзите – ролята им за свързването и подреждането на sententia (думите и изреченията);

– за междуметията – значението, изразяващо душевно състояние;

При сравнение с предполагаемия гръцки образец може да се установи една съществена разлика, която се отнася до разглеждането на склонението и спрежението, липсващо в граматиката на Дионисий Тракийски. У Палемон са представени подробно, както формите на изменяемите части на речта, така и класификации, почти съвпадащи с това, което се среща в съвременните граматики на латинския език (Една от разликите се отнася до класификацията на глагола – авторът говори за три спрежения на латинския глагол: *sunt autem coniugationes a e i.*, като за третото прави уговорка: *sed tertia tam correpta est quam producta*. Характеризирайки частите на речта, филологът подробно разсъждава върху някои техни синтактични аспекти: съгласуването на времената в сложното изречение; взаимовръзката между подчинителните съюзи и наклонението на глагола; употребата на предлозите с различни падежи.

Съставянето и обсъждането на програми за норми на латинския език продължава и в трудовете на Плиний Стари и на Марк Фабий Квинтилиан. В I книга на тракта “*Institutio oratoria*”, публикуван в Рим през 95–96 г.сл.Хр., Квинтилиан описва спецификата на граматическите знания, които ученикът трябва да овладее. Освен това той представя конкретни теоретични данни за граматическата традиция на времето, в което живее и твори.

През втората половина на I и в началото на II в. в римското езикознание се формира архаистично направление с представители Валерий Проб, Теренций Скавър, Флавий Капър, чиито граматически съчинения не са запазени.

Във II в. се появяват коментари върху езика на произведения от художествената литература, а също и съчинения по история на римското езикознание, включващи периода II в. пр.Хр. – II в.сл.Хр. на автори като Гай Светоний Транквил и Авъл Гелий.

През IV в. в Рим по въпросите на езика и граматиката работи Елий Донат (IV в.). За него се знае (по свидетелство на Хиероним), че през 350 г. преподава в Рим (*Hieronymus, Commentarius in Ecclesiasten*,

cl. 583, cap. I, ver. 9, linea 233: praeseptor meus Donatus (моят наставник Донат). Автор е на коментариите към произведенията на Теренций и Вергилий, и на ръководства по граматика. През средните векове се ползва само част от неговия граматически труд, който се среща под няколко названия, най-често – две: “Donati de partibus orationis ars minor” (Донат. Кратка наука за частите на речта) и “Ars minor” (Малка граматика). Пълният вариант на съчинението бил известен като “Donati grammatici urbis Romae ars grammatica” (Грамматика на Донат, на граматика на град Рим) или “Ars maior” (Голяма граматика).

С краткостта си и последователността на представянето на материала трактатът “Ars minor” се числи към елементарните граматики, предназначени за началния период на обучение и представлява кратък курс за частите на речта. В диалог между ученик и учител, в който учителят дава подробен, илюстриран с примери отговор, се изброяват осемте части на речта: *nomen* (име), *pronomen* (местоимение), *verbum* (глагол), *adverbium* (наречие), *participium* (причастие), *coniunctio* (съюз), *praepositio* (предлог) и *interiectio* (междуметие).

След изреждането им всяка една от тях се дефинира и се описва подробно с характеризиращите ги съпътстващи признаци:

– за **nomen** – шест: *qualitas* (качество), *comparatio* (сравнение), *genus* (род), *numerus* (число), *figura* (фигура, устройство) и *casus* (падеж).

Qualitas, според автора, се състои в двойното разделение на името: на *proprium* (собствено), ако *nomen* се отнася до един, и на *appellativum* (нарицателно), ако то се отнася до много.

За *comparatio* се обяснява, че е присъщо само за *appellativa*, които означават *qualitas* (качество) aut *quantitas* (количество) (Донат, следвайки античната традиция, отнася прилагателните имена към съществителните), защото само те могат да се сравняват. Техните *comparationis gradus* (степенни за сравнение) са три: *positivus* (положителна) като *doctus*, *comparativus* (сравнителна) като *doctior* и *superlativus* (превъзходна) като *doctissimus*. *Comparativus* се употребява само с падежа *Ablativus* без предлог: ‘*doctior illo*’, а *superlativus* – с *Genitivus pluralis*: ‘*doctissimus poetarum*’.

Genus – четири: *masculinum* (мъжки), *femininum* (женски), *neutrum* (среден), *commune* (общ).

Numeri – две: *singularis*, *pluralis*.

Figurae – две: *simplex*, *composita*

Casus – шест: nominativus, genetivus, dativus, accusativus, vocativus, ablativus.

Авторът на “Ars minor” представя склонението на пет имена, но сред примерите: *Magister, Musa, Scamnum, Sacerdos, Felix* не включва имена от IV и V склонение, защото не прави класификация по склонение, а по род – в четири основни групи: masculinum (мъжки), femininum (женски), neutrum (среден), commune (общ) като последната включва дву- и три родови имена. Склонените имена са придружени от показателни местоимения, които показват рода им.

– за **pronomen** – шест акциденции: qualitas (качество), genus (род), numerus (число), figura (фигура, устройство), persona (лице), casus (падеж).

Qualitas – по този признак всички местоимения се делят на три групи: *finita* (определени), *infinita* (неопределени) и *minus quam finita* (по-малко определени).

Genera – masculinum, femininum, neutrum, commune.

Numeri – singularis, pluralis

Figurae – simplex, composita

Personae – prima – *ego*, secunda – *tu*, tertia – *ille*.

Casus – шест, както при nomen.

– за **verbum** – седем акциденции: qualitas (качество – наклонение и вид), coniugatio (спрежение), genus (злог), numerus (число), figura (фигура, устройство), tempus (време), persona (лице).

Qualitas според Донат при глаголите се проявява в техните наклонения и видове (in modis et in formis).

Modi – шест: indicativus (изявително) – *lego*, imperativus (повелително) – *lege*, optativus (желателно) – *utinam legerem*, coniunctivus (подчинително) – *cum legam*, infinitivus (неопределително) – *legere*, impersonalis (безлично) – *legitur*.

Formae – четири: perfecta (свършен) – *lego*, mediativa (желателен) – *lecturio*, frequentativa (многократен) – *lectito*, inchoativa (начинателен) – *fervesco, calesco*.

Coniugationes – три: prima, secunda, tertia.

Genera – пет: activum (деятелен), passivum (страдателен), neutrum (среден), deponens (отложителен), commune (общ).

Numeri – две: singularis, pluralis.

Figurae – две: simplex – *lego*; composita – *neglego*.

Tempora – три: praesens – *lego*; praeteritum – *legi*; futurum – *legam*; и пет tempora in declinatione verborum: praesens – *lego*, praeteritum imperfectum – *legebam*, praeteritum perfectum – *legi*, praeteritum plusquamperfectum – *legeram*, futurum – *legam*.

Personae – три: prima – *lego*, secunda – *legis*, tertia – *legit*.

Авторът демонстрира declinatio (изменение) verbi като включва всички форми, изчерпващи разнообразието на признаците, но само на глагол от III спрежение (*lego*).

– за **adverbium** – три признака: significatio (значение), comparatio (сравнение), figura (фигура, устройство).

Significatio – над двадесет: loci, temporis, numeri, negandi, affirmandi, demonstrandi, optandi, hortandi, ordinis, interrogandi, similitudinis, qualitatis, quantitatis, dubitandi, personalia, vocandi, respondendi, separandi, iurandi, eligendi, congregandi, prohibendi, eventus, comparandi.

Comparatio – три: positivus, comparativus, superlativus.

Figurae – две: simplex et composita, simplex – *docte*, *prudenter*, composita – *indocte*, *inprudenter*.

– за **participium** – шест акциденции: genus (род), casus (падеж), tempus (време), significatio (значение), numerus (число), figura (фигура, устройство) .

Genera – четири: masculinum – *hic lectus*, femininum – *haec lecta*, neutrum – *hoc lectum*; commune tribus generibus – *hic et haec et hoc legens*.

Casus – шест: nominativus – *hic legens*, genetivus – *huius legentis*, dativus – *huic legenti*, accusativus – *hunc legentem*, vocativus – *o legens*, ablativus – *ab hoc legente*.

Tempora – три: praesens – *legens*, praeteritum – *lectus*, futurum – *lecturus et legendus*.

Significationes – ab activo verbo – duo participia: praesens et futurum – *legens*, *lecturus*; a passivo – duo: praeteritum et futurum – *lectus*, *legendus*; a neutro – duo ab activo: praesens et futurum – *stans*, *staturus*, a deponenti – tria: praesens, praeteritum et futurum – *loquens*, *locutus*, *locuturus*; a communi – quattuor: praesens, praeteritum et duo futura – *criminans*, *criminatus*, *criminaturus*, *criminandus*.

Numeri – две: singularis – *hic legens*, pluralis – *hi legentes*.

Figurae – две: simplex – *legens*, composita – *neglegens*.

– за **coniunctio** – три признака: potestas (значение), figura (фигура, устройство), ordo (подредба).

Potestas – пет: copulativae (съединителни), disiunctivae (разделителни), expletivae (допълващи), causales (причинни), rationales (заключителни).

Figurae – две: simplex – *nam*, composita – *namque*.

Ordo – praepositivae coniunctiones – *ac, ast*, aut subiunctivae – *que, autem*, aut communes – *et, igitur, ergo*.

– за **praepositio** – един признак: casus (падеж) – два падежа – Accusativus и ablativus. Дава се пълен списък на предлозите, които се употребяват само с единия от двата падежа и на тези, които се срещат при двата падежа.

– за **interiectio** – един признак – significatio (значение): радост (laetitia – *evax*), скръб (dolor – *heu*), учудване (admiratio – *papae*), страх (metus – *attat*) и подобни.

Почти всички въведени от Донат езикови категории имат свои съвременни терминологични съответствия, но има и такива, чиито значения трябва да бъдат тълкувани:

qualitas – “качество-природа”: по qualitas имената се делят на собствени и нарицателни, а местоименията – определени (finita), неопределени (infinita) и по-малко определени (minus quam finita); при глагола qualitas – е със значения “наклонение” и “вид” (със същото значение, с което се среща у Квинтилиан);

genus – се употребява в три значения: при имената – “род”, а при глагола – “зalog” или “категория”;

figura – означава “устройство, според съставността”, съответства на σῆμα от терминологията на Дионисий Тракийски и при всички части на речта показва деление на прости и съставни;

forma – при глагола се проявява в значение “вид (според произхода)” и съвпада с εἶδος на Дионисий Тракийски.

В заключение може да се отбележи, че текстът на граматическия трактат на Донат, представящ учението за частите на речта, съдържа особености, характерни за античното граматическо знание:

– Употреба на declinatio (отклонение, изменение) при имена и глаголи с три значения (от гледна точка на съвременната лингвистична терминология): “склонение”, “спрежение”, “словообразуване”.

– Разглеждане на прилагателните и числителните имена в класа на името, а не като отделни части на речта.

– Причисляване към акциденциите на частите на речта на явления, отнасящи се не към морфологичното, а към други нива на езика: към словообразователното – *figura* (при всички части на речта, с изключение на *praepositio* и *interiectio*); към семантичното – *qualitas* (при *nomen* и *pronomen*) и почти съвпадащите по значение с него *potestas* (при *coniunctio*) и *significatio* (при *adverbium*, *participium*, *interiectio*).

– Отделяне при глагола на шест наклонения: *indicativus* (изявително), *imperativus* (повелително), *optativus* (желателно), *coniunctivus* (подчинително), *infinitivus* (неопределено) и *impersonalis* (безлично).

– Непълно представяне на флективната морфология. При глагола липсват образци за спрежение на глаголи от I и II спрежение, а при името – примери за съществителни имена от IV и V склонение.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Jeep, L.** Zur Geschichte der Lehre von den Redeteilen bei den lateinischen Grammatikern. Leipzig, 1893; **Алпатов, В. М.** Теория и типология частей речи // Части речи: Теория и типология. М., 1990; **Дурново, Н. Н.** [Н. Д.] Части речи // Литературная энциклопедия. Словарь литературных терминов в двух томах. М.; Л., 1925. Т. 2; **Кубрякова, Е. С.** Части речи в ономаσιологическом освещении. М., 1978. **Плотникова, В. А.** Части речи // Русский язык. Энциклопедия. М., 1998; **Суник, О. П.** Общая теория частей речи. М.; Л., 1966; **Щерба, Л. В.** О частях речи в русском языке // Русская речь. Новая серия. Л., 1928. II. С. 5–2.

² *Primus igitur, quantum opinamur, studium grammaticae in urbem intulit Crates Mallotes, Aristarchi aequalis...*, C. Suetonius Tranquillus De Grammaticis et Rhetoribus – 2, 2, 2.

³ За текста на Дионисиевата граматика в настоящето изследване се ползват превода и обясненията на граматическите термини, предложени от Невена Панова. **Панова, 1996:** Н. Панова, Деонисий Тракийски Граматика, Съпоставително езиковедие, СУ “Св. Климент Охридски” XXI, 1996, № 4 (66–87).

⁴ ...quom oratio natura tripartita esset, ut superioribus libris ostendi, cuius prima pars, quemadmodum vocabula rebus essent imposita, secunda, quo pacto de his declinata in discrimina ierint, tertia, ut ea inter se ratione coniuncta sententiam efferant, prima parte exposita de secunda incipiam hinc.

⁵ Значенията на *declinatio* съвпадат с тези на въведения от стоическите философи термин κλίσις.

⁶ ...duo igitur omnino verborum principia, impositio et declinatio... (VIII)

⁷ ...ab sexto casu, qui est proprius latinus: nam eius casu[sh]is litterarum discriminibus facilius reliquorum varietate discernere poterit, quod ei habent exitus aut in A, ut *hac terra*, aut in E, ut *hac lance*, aut in I, ut *hac levi*, aut in O, ut *hoc caelo*, aut in U, ut *hoc versu*...(X)

АНТИЧНИ АВТОРИ

De Grammaticis et Rhetoribus (C. Suetoni Tranquilli praeter Caesarum Libros Reliquiae. Part 1, ed. G. Brugnoli, 1960).

De lingua Latina: ed. L. Spengel, 1885; G. Gutz – R. Schoell, Berlin, 1964
Dionysii Thracis ars grammatica, Leipzig: ed. G. Uhlig, 1883.

Donati de partibus orationis ars minor (Grammatici latini, vol.IV, Leipsig, ed. Keil, 1864); reprint. Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildesheim 1961, 1981.

Palaemon, Fragmenta Artis grammaticae, Ars [sp.] (Grammatici Latini ex Recensione Henrici Keilii, Vol. 5, ed. H. Keil, 1868).

ЛИТЕРАТУРА

Каракулаков, 1969: В. Каракулаков, Марк Теренций Варрон и его место в истории языкознания, АДД, 1969.

Кобов, 1966: И. Кобов, Предмет и задачи античной грамматики, Язык и стиль античных писателей, ИЛУ, 1966, 106–114.

Шубик, 1980: С. Шубик, История лингвистических учений. Древний мир, Ленинград, 1980, 233–256.

Steinthal, 1890: H. Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. 2. Aufl. T. 1. Berlin, 1890.

Warwick, 1957: K. Warwick, Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik. Berlin, 1957.